Cristian Moroianu

UN TIP PARTICULAR DE ETIMOLOGIE DIACRONICĂ

A vorbi despre limba literară înseamnă a te referi la istoria ei, ținând cont de contextul cultural în care s-a creat și s-a dezvoltat. Limba română literară reflectă evoluția societății noastre culturale, de la diversitatea dialectelor literare la treptata unificare sub imperiul reconfirmării originilor și al modernizării romanice, urmate de o perioadă de benefic echilibru între stabilitate structurală și adecvare la noile realități ale lumii contemporane. Vocabularul reprezintă, în primul rând, oglinda unor asemenea transformări ale societății, mentalității și ale limbii: cuvintele pătrund în vocabularul literar pe parcursul istoriei scrise, întâi din limbile vechi de cultură, apoi din cele moderne, concurența dintre ele având ca urmare fenomene de substituție, de specializare și/sau de continuitate. Despre această continuitate culturală, demonstrabilă prin intermediul etimologiei lexicale, vom discuta în prezentul studiu, realizat în onoarea lui Alexandru Mareș, al cărui nume se leagă și se va lega, înainte de toate, de studierea vechilor texte literare, pe baza cărora s-a constituit limba culturii române.

1. Conceptul de etimologie: definiție și clasificare

Dintre multiplele posibilități de definire a etimologiei, plecând de la cele minimale („știința găsirii originii adevărate a cuvintelor”, „istoria cuvintelor”, „biografia cuvintelor” etc.) și până la cele mai elaborate, propunem următoarea definiție, care sintetizează atât aspectele ei sincronice sau structurale, cât și pe cele diacronice, privitoare la evoluția formală și semantică a unităților lingvistice: Etimologia este acea componentă a lexicologiei (în mod special, a celei diacronice), care se ocupă cu studierea originii (imediate sau îndepărtate) și evoluției formale și semantice (interne, externe și mixte) a unităților lingvistice (prin convenție, a celor lexicale și frazeologice), în strânsă legătură cu istoria socială, religioasă, politică, economică, culturală și mentalitară a comunității în interiorul căreia acestea au pătruns, circulă și funcționează[1].

Plecând de la această definiție, concepută în sens larg, se pot identifica principalele tipuri de etimologie, în funcție de perspectiva de clasificare: (1) etimologie formală, semantică și funcțională, privitoare la componenta cuvântului a cărei origine, evoluție și funcționare este avută în vedere; (2) etimologie lexicală (fonetică, accentuală,

[1] Despre istoria conceptului în lingvistica românească și bibliografia reprezentativă aferentă, vezi *Lingvistica românească*, coordonatori: Marius Sala și Nicolae Saramandu, capitolul „Etimologie”, autori: Victor Celac și Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2018, pp. 291–293.

LR, LXXV, nr. 2–3, p. 423–437, Bucureşti, 2026

DOI: 10.59277/LR.2026.2-3.16

morfematică și semantică)[2], frazeologică (la rândul ei, formală și semantică), paremiologică și frastică, în funcție de tipul de unitate lingvistică de sine stătătoare avută în vedere, de la cele mai simple (cuvintele) și până la cele mai complexe (construcțiile frastice); (3) etimologie internă, externă și mixtă, în funcție de modalitățile de formare, de pătrundere și de adaptare; (4) etimologie științifică și neștiințifică (populară sau paretimologie), în funcție de respectarea sau nu a unor anumite criterii (lingvistice și extralingvistice); (5) etimologie sigură și nesigură (probabilă și posibilă), în funcție de gradul mai mare sau mai mic de certitudine a descoperirii etimonului/etimoanelor; (6) etimologie cunoscută și necunoscută, ultima indicând imposibilitatea raportării la vreo sursă; (7) etimologie a unităților lingvistice și a variantelor lor, ultima aflată în corelație cu etimologia multiplă; (8) etimologie a numelor comune și a numelor proprii; (9) etimologie sincronică (cu referire la cea directă/imediată, fie ea internă, externă sau mixtă) și diacronică sau istorică, ce urmărește refacerea în sens invers a etapelor succesive de pătrundere în limbă sau de formare analogică, până la evidențierea etimonului originar (intern sau extern), în forma sa radicală (neanalizabilă), parcurs etimologic care acoperă, cel puțin parțial, și dicotomia etimologie imediată *vs* etimologie îndepărtată; (10) etimologia „pură"/lingvistică, istorică și mixtă, care are în vedere importanța contextului lingvistic și/sau extralingvistic în formarea, pătrunderea sau modificarea unei unități lingvistice; (11) etimologie unică sau multiplă, referitoare la posibilitatea explicării originii unui fapt de limbă prin raportare directă la unul sau mai multe etimoane, iar, în cazul ultimei categorii, (12) etimologie simultană sau succesivă (la distanță), respectiv pătrunderea unei unități lingvistice din două sau mai multe surse externe în aceeași perioadă sau, dimpotrivă, la intervale mari de timp. Se poate vedea cum aceste posibilități de clasificare sunt complementare, diferind numai perspectiva: etimologia unei unități lexicale, spre exemplu, pe lângă faptul că este „lexicală" (de regulă, formală și semantică), poate fi internă, externă sau mixtă, unică sau multiplă, imediată sau îndepărtată, sincronică sau diacronică, sigură sau nesigură. Etimologia multiplă este punctul central al analizei de față, fiind un concept despre care s-a scris mult în lingvistica românească (începând cu Al. Graur, care l-a și pus în circulație în mod explicit[3], dar a cărui realitate a fost intuită încă de la sfârșitul secolului al XIX, odată cu primul dicționar academic românesc, acela al lui August Treboniu Laurian și I.C. Maxim)[4].

[2] Această primă clasificare a etimologiei după criteriul tipului de unitate lingvistică a cărei origine o studiază o datorăm lui B.P. Hasdeu, publicată inițial în tomul al III-lea din *Cuvente den bătrâni. Istoria limbei române* (Partea I: „Principie de linguistică"), 1881, pp. 128–146 și reluată, cu titlul „Ce este etimologia", în studiul introductiv la *Etymologicummagnum Romaniae*, vol. 1, București, Editura Socec, 1887.

[3] Vezi studiul omonim publicat în SCL 1/1950 și reluat, cu completări și nuanțări, în 1955: 26–35, 1960: 67–77 și 1963: 11–18.

[4] Pentru o sinteză asupra etimologiei multiple românești, vezi Celac și Moroianu, *cap. cit.*, pp. 307–310.

2. Motivația alegerii temei. Particularități ale corpusului

În acest context, activitatea la *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR: https://delr.lingv.ro/) și, mai ales, la noua ediție a *Dicționarului limbii române*, ediția academică (DLR[2]: https://dlr.lingv.ro/) ne-a pus în fața unor diverse situații de atestări ale împrumuturilor lexicale din limbi diferite, realizate în etape diferite de evoluție a limbii. Împrumutul lexical din mai multe surse este o realitate incontestabilă la nivelul celor mai multe dintre limbi, aflate în contact popular sau cultural cu alte limbi aflate în proximitate sau la distanță. În cazul limbii române, atât vecinătățile geografice cu limbile slave (bulgara, sârbo-croata, ucraineana) și cu limbi diferite originar de slavă, dar intersectate cu aceasta (maghiară), cât și contactele culturale realizate circumstanțial și auctorial în perioada veche, dar devenite constante ale îmbogățirii vocabularului odată cu perioada modernă au determinat pătrunderea și circulația, separată sau împreună, a unor cuvinte provenite din două sau mai multe limbi. Se constată, așadar, mai multe situații de etimologie multiplă, evaluate, în discuția de față, (1) din punct de vedere cronologic, (2) din punct de vedere semantic și (3) din punctul de vedere al variației formale.

În prezentul studiu, vom avea în vedere, ca subiect principal, împrumuturile lexicale pătrunse în diverse etape de evoluție a limbii literare, condiționate de diverși factori extralingvistici, la relativ mare distanță în timp, din două sau mai multe surse externe. Nu vom discuta cuvintele identice formal, dar diferite din punctul de vedere al categoriei lexico-gramaticale și aparținând aceleiași familii lexico-etimologice, pe care le considerăm omonime parțiale etimologice, intrate, de asemenea, la distanță unul față de celălalt, fiecare dintre ele având origine directă diferită (vezi, spre exemplu, *academic*[1] s. m. (înv.) „profesor într-o academie” (din lat. neol. *academicus*, it. *accademico*) și *académic*[2] adj. „care ține de academie” (din fr. *académique*, lat. neol. *academicus, -a*), *aritmétic*[1] s. m. (înv.) „aritmetician” (din slavon de redacție ucr., pol. *arytmetyk*, lat. neol. *arithmeticus*) și *aritmétic*[2] adj. „referitor la numere, la aritmetică” (din lat. neol. *arithmeticus, -a*, fr. *arithmétique*, it. *aritmetico, -a*) etc. Nu vor fi luate în discuție nici dubletele etimologice de tipul moștenit și împrumutat, la rândul lor identice formal, dar mai mult sau mai puțin diferite semantic, care, prin modalitatea diferită de pătrundere în limbă, sunt *de plano* cuvinte diferite (vezi, spre exemplu, *cap*[1], pl. *capete* s.n., moștenit și *cap*[2], pl. *capuri* s.n., împrumutat, *carte*[1] s.f., refăcut analogic dintr-un plural moștenit și *carte*[2] s.f., împrumutat, *cura*[1] vb. „a curăța de murdărie”, moștenit și *cura*[2], vb. „a îngriji pe cineva”, împrumutat etc.) și nici omonimele parțiale lexicalizate prin specializarea unor forme flexionare, de tipul *bucată*[1], pl. *bucate* și *bucată*[2], pl. *bucăți*, *corn*[1], pl. *coarne* și *corn*[2], pl. *cornuri*, *ochi*[1], pl. *ochi* și *ochi*[2], pl. *ochiuri* etc.[5]

[5] Despre aceste tipuri de dublete etimologice (omonime parțiale etimologice), vezi Cristian Moroianu, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, București, Editura Universității din București, pp. 41–43, 152–164, 173–181.

3. Împrumuturi la distanță

3.1. Fără modificări semantice

O primă situație este reprezentată de existența acelor împrumuturi pătrunse în perioada veche și premodernă (considerată, prin convenție, anterioară celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea) din principalele limbi de cultură (latină, slavonă sau greacă) și reintrate, ulterior, în secolul al XIX-lea din una sau mai multe limbi de cultură moderne (romanice și/sau germanice), fără modificări semantice semnificative. Dintre exemplele extrase din DELR până la litera E[6], sunt de citat următoarele[7]: *adágiu* s. n. „sentință, maximă” 1667–1669 (var. *adághiu,* C. Cantacuzino, N. Î. 112[r]), var. *adágheu, adájiu* (din lat. neol. *adagium*, ulterior și fr. *adage*)[8]; *africán, -ă* s.m., s.f., adj. „(persoană) din Africa” 1665-1690 (Let. cantac. 19, antrop. *Știpio African*; ca apelativ, 1682, Dosoftei, V. S. oct. 87[r]) (din lat. neol. *Africanus*, posibil și ngr. *Ἀφρικανός*, ulterior întărit și de fr. *africain*); *alamán*[2]s.m. „nume al unor triburi germanice din Antichitatea târzie care au ocupat sud-vestul Germaniei și estul Elveției actuale” 1678–c.1660 (Hronograf II, 15), var. *alemán* (din lat. neol. *Alamanni / Alemanni*, ngr.*Αλαμαν(ν)οί*, ulterior și germ. *Alemanne(n)*, fr. *Alamans / Alémans*); *amazoánă* s. f. „femeie aparținând unui trib războinic legendar, din care erau excluși bărbații” 1693 (FN, 21), var. (înv.) *amazónă* (din lat. neol. *Amazon*, pl. *-ones*, gr. neol. *Ἀμάζων*, pl. *Ἀμάζονες*, ulterior și fr. *amazone*); *areopagít* s. m. „membru al Areopagului” 1566 (n.pr. *Dionisie Areopaghit*, Coresi, L. 83; în formă articulată, 1682, Dosoftei, V. S. oct. 42[r]) (din slavon *areopagitŭ*, gr. neol. *ἀρειοπαγίτης*, ulterior (în formele cu *-gi-*) din fr. *aréopagite*, lat. neol. *areopagita*); *arián*[1], *-ă*[1] adj., s.m., s. f. „adept al doctrinei creștine eretice a teologului alexandrin Arie)” 1600 (var. *areiánăș*, cu referire la unitarieni, Doc. Î. 23; forma *arián*, 1643, Varlaam, Caz. 40[v]) (din slavon *arijanŭ*, ulterior și fr. *arien*; var. *areianăș* < magh. *ariánus*); *aristocrație* s. f. „nobilime; (înv.) formă de guvernare în care puterea este deținută de un grup restrâns” 1678 (var. *aristocráție*, Cheia în. 31[r]), var. (înv.) *aristocrátie*, *aristocratíe* (din slavon de redacție ucr. *aristokracija*, ulterior lat. neol. *aristocratia*, fr. *aristocratie*; var. *aristocratíe* < ngr. *αριστοκρατία*); *asfodél* s. n. „plantă liliacee” 1760–1770 (Meșt. doft. 778) (din ngr. *ασφόδελος*, ulterior și fr. *asphodèle*); *astrologíe* s. f. „prezicere a viitorului pe baza studierii poziției aștrilor” 1682 (var. *astrológhie*, Dosoftei, V. S. dec. 192[v]), var. (înv.) *astrologhíe* (din ngr.

[6] Cele mai multe dintre exemplele citate la primele două categorii sunt discutate, cu contexte, în Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*. București, Editura Științifică, 1992 (DÎLR, s.v.).

[7] Etimologiile, primele atestări și sursele sunt date după DELR (https://delr.lingv.ro/), iar sensurile cuvintelor reproduc, într-o formă simplificată, explicațiile din același dicționar. Citatele reproduse în articol sunt extrase de pe site-ul Arcanum (https://adt.arcanum.com/ro/).

[8] „Un *adajiù* vechiu francez spune despre morți că se uită repede...” (Reformatorul, 1924, nr. 281, p. 1); „Ar fi suficient să reproducem *adajiul* latinesc «O Sancta simplicitas», care rezumă întreaga situație în care se găsesc inspiratorii acestor articole” (Dreptatea, 1933, nr. 1785, p. 4).

αστρολογία, lat. neol. *astrologia*, ulterior și fr. *astrologie*)[9]; *avár*[1], *-ă* s.m., s.f., adj. „numele unei populații migratoare de origine asiatică (...); (s.f.) limba (azi, dispărută) vorbită de această populație” 1683 (Dosoftei, V. S. febr. 78[v]) (din ngr. *Ἄβαρος*, lat. neol. *Auarus*, ulterior și fr. *Avar*); *bdéliu* s. n. (termen biblic) „rășină secretată de o specie de palmier” 1582 (var. *bdélion*, PO, 16, Gen. 2.12) (din gr. neol. *βδέλλιον* „specie de palmier; rășina secretată de acest arbore”, ulterior și lat. neol. *bdellium*); *beril* s. n. „specie de piatră prețioasă” 1691–1697 (var. *beríllus*, T. Corbea, D. s.v. *beryllus*, atestare izolată; ulterior, 1806, pl. *berilli*, Șincai, I. nat. în ȘA I, 662) (din lat. neol. *beryllus*, ulterior și fr. *béryl*); *comentáriu* s. n. „observație, apreciere, remarcă; lucrare care analizează o operă” 1682 (forma *comentárie*, Dosoftei, V. S., nov., 176[v]), var. *comentár* (din lat. neol. *commentarium*, ulterior și fr. *commentaire*); *corán* s. n. „cartea sfântă a musulmanilor” 1650–1681 (Milescu Spătarul, A. – O.), var. (înv.) *alcorán*, *alcurán*, *curán*, *elcurán* (din m.gr. *Κοράν(ιον)*, ulterior fr. *Coran*, germ. *Koran*. Var. *curan* < tc. *Kuran*. Var. *alcoran*, *alcuran*, *elcuran* < tc. (înv.) *al-koran*, *el-kuran*); *cubébă*[1] s. f. „fructul cubebului” înc. sec. 18 (în forma *cubébe*, C. buc. 161), var. *cubéb*[2] s. n. (din it. *cubebe* Gh. Chivu, SCL 34 (4), 1983, 342, ulterior fr. *cubèbe*); *curiozitáte* s. f. „dorință de a cunoaște (amănunțit) ceva nou sau neobișnuit; (adesea la pl.) ciudățenie” 1694 (var. *curiózitas*, FN 22), var. înv. *curiozitá* (din it. *curiosità*, lat. neol. *curiositas, -atem*, ulterior și fr. *curiosité*); *curopalát* s. m. „înalt demnitar bizantin care administra palatul imperial” 1682 (Dosoftei, V. S. oct. 62[v]) (din m.gr. *κουροπαλάτης*, lat. neol. *curopalates*, ulterior posibil și germ. *Kuropalat*, fr. *curopalate*); *datív* s.n., adj. (gram., [înv.] jur.) 1787 (Văcărescu, Gr. 21) (din lat. neol. *datiuus [casus, tutor]*, ulterior și it. *dativo*, fr. *datif*); *declamá* vb. „a rosti cu voce tare un text literar; a rosti ceva cu patetism; a vorbi pe un ton emfatic” 1691–1697 (var. *declămăluí*, T. Corbea, D. 147; forma *declamá*, 1819, Nicolau, P. N. 27) (din lat. neol. *declamare*, ulterior și fr. *déclamer*); *democrațíe* s. f. „formă de guvernare în care supremația aparține poporului” 1678 (var. *democráție*, Cheia înț. 31[r]), var. (înv.) *democratí*, *democratíe*, *democrátie*, *democrațiúne*, *dimocratíe* (din slavon de redacție ucr. *demokracija*, pol. *demokracja*, lat. neol. *democratia*, ulterior și fr. *démocratie*; var. *dimocratíe* < ngr. *δημοκρατία*; var. *democratí* < germ. *Demokratie*); *dialóg* s. n. „convorbire între două sau mai multe persoane; operă literară scrisă sub formă de dialog” 1686 (var. *diálog*, Dosoftei, V. S. iunie, 137[v]) (din ngr., gr. neol. *διάλογος*, lat. neol. *dialogus*, ulterior fr. *dialogue*); *diétă*[1] s. f. „regim alimentar special (...)” 1705 (Cantemir, I. I. 545) (din lat. neol. *diaeta*, ngr. *δίαιτα*, ulterior și fr. *diète*); *diptíc* s. n. „(ist., în var. pl. *díptice*) obiect alcătuit din două tăbliță cerate și care era folosit de romani pentru scris; operă de artă (icoană sau tablou), compusă din două tablouri fixe sau mobile, legate între ele; (în biserica veche) pergament alcătuit din două foi, pe care erau scrise numele

[9] Vezi și *astrológ* s. m. „persoană care se ocupă cu astrologia” 1652 (Îndr. leg. 596), var. (înv.) *astrólog* (din ngr. *αστρολόγος*, lat. neol. *astrologus*, it. *astrologo*, pol. *astrolog*, ulterior și fr. *astrologue*).

celor vii și numele morților pomeniți la slujbele bisericești (p. ext.) registru în care se scriau numele martirilor, ale episcopilor și ale credincioșilor pomeniți în timpul slujbelor religioase, (azi, în var. pl. *díptice*) ordinea pomenirii patriarhilor și a întâi-stătătorilor bisericilor ortodoxe la slujbe” 1682 (var. pl. *díptiha*, Dosoftei, V. S. I, 78ʳ), var. *díptic*, (înv.) *díhtică* s.f., *díhticon*, *diptícă* s.f., *díptih*, *díptihă* s. f. (din gr. neol. *δίπτυχον*, lat. neol. *diptycha* n.pl., ulterior fr. *Diptyque* (care explică formele cu *-c-* și accentuarea pe finală); *ecuménic, -ă* adj. (rel.) „care are autoritate asupra întregii biserici creștine; care promovează unitatea bisericilor creștine” 1717–1723 (var. *icuménic*, Cantemir, Hr. 1233) (din lat. neol. *oecumenicus*, ulterior întărit și de fr. *œcuménique*; var. *icumenic* < ngr. *οικουμενικός*); *elamít, -ă* s.m., adj., s. f. „populație antică din Elam, provincie din sud-estul Iranului actual; care ține de civilizația creată de această populație; (s.f.) limba vorbită de această populație” 1559–1560 (Cod. Bratul, 15) (din slavon (pl.) *(J)elamite*, gr. biblic *Ἐλαμίτης*, ulterior și fr. *Élamite*); *elefánt* s. m. „cel mai mare dintre mamiferele terestre din epoca actuală; (înv.) fildeș” 1620 (var. *lefántă* s.f., Alexandria, 169; forma *elefánt*, 1668–1670, Istorii, 172), var. (Munt., Mold.) *alifánt*, (înv.) *elefánd*, *elifánd*, *elifánt* (din lat. neol. *elephantus*, magh. *elefánt*, ulterior și fr. *éléphant*; var. *elefand*, *elifand* < ngr. *ελέφαντας*, gr. neol. *ἐλέφας*, *ἐλέφαντος* cu pronunția ngr. a grupului *-nt-*; var. *lefantă* < scr. *lefanat*, gen. *lefanta*, pl. *lefanti* etc.); *emír* s. m. „titlu dat unui conducător la unele popoare musulmane; titlu onorific purtat de cei care descind din Mahomed” 1691 (Anatef. 454), var. (înv.) *imír* (din tc. *emir*, ulterior și fr. *émir*); *encomiástic, -ă* adj. „cu caracter laudativ, de encomion, elogios” 1757 (var. *encomiasticésc*, Eustatievici, Gr. rum. 141; forma *encomiástic*, 1891, Adev., nr. 872, p. 2, col. 5) (din ngr., gr. neol. *ἐγκωμιαστικός*, ulterior și it. *encomiastico*, fr. *encomiastique*); *epárh* s. m. „(ist., mai ales cu referire la Imperiul Roman) guvernator, prefect; (spec., în Imperiul Roman de Răsărit) prefect al Constantinopolului” c.1660 (var. *éparh*, Hronograf III, 336, 337, 238ʳ) (din ngr. *ἔπαρχος*, ulterior și lat. neol. *eparchus*, posibil și germ. *Eparch*); *etimologíe* s. f. „stabilirea originii tuturor unităților lingvistice); disciplină lingvistică; etimon; (înv., gram.) morfologie” 1648 (var. *etimologhíe*, Năsturel, Varlaam – Ioasaf, 176, atestare izolată; ulterior, 1691–1699, C. Cantacuzino, Ist. Ț. R. 30), var. (înv.) *etimológhie* (din ngr., gr. neol. *ἐτυμολογία*, lat. neol. *etymologia*, ulterior și fr. *étymologie*)[10]; *etiópic* adj. (rar) „etiopian” 1705 (var. *etiopicésc*, Cantemir, I. I. 387; forma *etiópic*, 1830, Șc. Ard. IV, 772) (din lat. neol. *Aethiopicus*, gr. *Αἰθοπικός*, ulterior și fr. *éthiopique*); *evanghélic, -ă* adj., s. m. „care aparține Evangheliei,

[10] Vezi și *etimológ* s. m. „persoană care se ocupă de etimologie; (înv.) adept al scrierii etimologice a limbii române” 1717–1723 (Cantemir, Hr. 986, atestare izolată; ulterior, c.1832, I. Golescu, Cond. I, 153ᵛ) (din lat. neol. *etymologus*, gr. neol. *ἐτυμόλογος*, ulterior și germ. *Etymologe*); *etimológic, -ă* adj. „referitor la etimologie; conform cu etimologia, bazat pe etimologie; (înv.) morfologic; (s.m., hapax, Cantemir, Hr. 985, în forma *etimológhic*) etimolog” 1705 (var. *etimologhicésc*, Cantemir, I. I. 447), var. (înv.) *etimologíc* (c. 1832, I. Golescu, Cond. I, 153ᵛ) (din lat. neol. *etymologicus*, gr. neol. *ἐτυμολογικός*, ulterior și germ. *etymologisch*, fr. *étymologique*).

care este cuprins în Evanghelie, conform cu Evanghelia; care aparține cultului creștin protestant, luteran; membru al acestui cult creștin" 1678 (Cheia în. 57), var. (înv.) *evanghelicésc* (1679, Dosoftei, L. 49), var. (înv.) *evangélic* (din ngr. *ευαγγελικός*, lat. neol. *euangelicus*, ulterior și fr. *évangélique*) etc.

Aceste exemple au în comun calitatea de neologisme culturale sau științifice și particularitatea că au pătruns, cel puțin conform atestărilor, la distanță de cel puțin un secol, inițial din limbile de cultură tradiționale (slavonă, greacă, latină) și apoi din limbile de cultură moderne (franceză, italiană, germană, rusă), fără modificări de ordin semantic. Din punctul de vedere al conceptului de etimologie multiplă, rămâne întrebarea, cel puțin la unele dintre exemplele citate supra, în ce măsură există o continuitate în folosirea lor, sau reîmprumutarea la mare distanță urmează unei rupturi temporale. Etimologia multiplă este probată, în cele mai multe dintre cazuri, de existența variantelor fonetice și/sau accentuale, care confirmă reîmprumutarea lor din limbile moderne (vezi, spre exemplu, varianta hibridă *adajiu* (= *adagiu*), explicabilă prin franceză; *areopagit* (latino-romanică) în loc de varianta veche, de asemenea etimologică, *areopaghit* (greco-slavă); *aristocrație*, din franceză și latină, față de formele vechi *aristocráție, aristocratíe*, prima din slavonă, a doua din neogreacă; *dialóg* (cu accentuarea franțuzească) prin comparație cu accentuarea *diálog* (din neogreacă și latină), *elefant* (din franceză și latină), prin comparație cu variantele neogrecești, slave sau maghiare etc. Acolo unde acestea nu există, proveniența din mai multe surse este confirmată de argumente extralingvistice (contextul socioistoric, geografic și cultural, limbile străine cunoscute și vorbite de cărturari etc.). Cele mai multe dintre exemplele citate supra sunt cuvinte aflate și astăzi în limba literară, urmate de câteva „istorice", prezente astăzi exclusiv în texte specializate (vezi, pentru cea de a doua categorie, *alaman, asfodel, bdeliu, cubebă, curopalat, diptic, elamit* etc.). Această primă categorie de cuvinte confirmă conceptul propus de *etimologie multiplă la distanță*.

3.2. Cu modificări semantice

O a doua situație este reprezentată, în interiorul primei categorii, de împrumuturile culturale din perioada veche a limbii, reintrate la aceeași mare distanță temporală, cu adăugiri de ordin semantic explicabile prin raportare la sursele secundare moderne. Astfel, cel puțin sensul (spec.) „număr de particule emise pe o unitate de timp de o sursă radioactivă" al lui *activitáte* s. f. (din lat. neol. *actiuitas, -atem*), cu primă atestare, izolată, în 1705 (Cantemir, I. I. 538), se datorează, ulterior, preluării, complementare, din fr. *activité* și/sau germ. *Aktivität*; la fel, sensul „diferență dintre o mărime observată și valoarea propusă de o teorie" al lui *anomalíe* s. f. (cuvânt atestat inițial, cu sensurile generale cunoscute, tot în 1705 (Cantemir, I. I. 532), împrumut din lat. neol. *anomalia* (originar termen de gramatică) și din ngr. *ανωμαλία*, se datorează unei surse franceze[11]; sensul medical („boală infecțioasă și contagioasă") al lui

[11] http://stella.atilf.fr/Dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=3927266730.

ántrax s. m. „(înv.) piatră prețioasă de culoarea cărbunelui aprins” 1688 (Biblia, Isaia, LIII), (din ngr. ngr. *ánθραξ*, lat. neol. *anthrax*) se datorește, fără nicio îndoială, fr. *anthrax*, polisemantic; sensul „persoană care duce o viață dezordonată, nonconformist” al lui *boém, -ă*[1] s.m., s.f., adj. „(ist.) locuitor sau originar din Boemia (...), ceh” 1675 (var. *bohém*, M. Costin, L. 76), împrumut din lat. neol. *Bohemus*, se datorește fr. *Bohême, bohème*; sensurile moderne ale lui *climát* s. n. (la origine, „climă”, atestat la Cantemir, Hr., 1717–1723 ca împrumut din lat. neol. *clima, climatis*, ngr. *κλίμα, -ατος*), prezente în contexte de tipul *climat continental, climat oceanic, climat familial/social, climat moral/psihic, climat politic/economic, climat organizațional, climat sănătos/nociv, climat de siguranță publică* etc.) se explică prin fr. *climat*; *condíție* s.f., cu o primă atestare în 1676 (Iorga, SBD, 82), ca împrumut din lat. neol. *condicio, -onem*, magh. *kondíció*, a fost reîmprumutat ulterior și din fr. *condition*, germ. *Kondition*, it. *condizione*, cu sensuri suplimentare neologice (vezi *condiție fizică, de condiție modestă/nobilă, condiții atmosferice, condițiile unei afaceri/unui contract, capitulare fără condiții, condiție sine qua non, complement de condiție, cu condiția că* etc.); sensurile moderne (din geom., astron., med., muz. etc.) ale lui *coroánă* s.f., atestat la 1600 (var. *corúnă*, Doc. Î., nr. XXXIII, 130), din magh. *korona*, pol. *korona* se explică prin calc de structură semantică după fr. *couronne*, polisemantic; *crémă* s. f. „preparat culinar ...)”, atestat în 1754 (Iorga, S. D. XII, 67), a reintrat în limbă, cu sensuri figurate („partea cea mai bună sau mai prețuită din ceva; produs cosmetic sau medical, de uz extern, de consistența unei paste” din fr. *crème*, completând sensul etimonului inițial, ngr. *κρέμα*[12].

Cu referire la exemplele citate supra, ele pot fi privite lexicologic din două puncte de vedere, fiind dificilă o unică interpretare: (a) fie exclusiv împrumuturi de sens (calcuri lexicale de structură semantică), adăugate împrumuturilor lexicale deja existente, cu condiția ca acestea din urmă să fi avut continuitate în cultura română, (b) fie împrumuturi lexicale propriu-zise, preluate din limbile moderne la mare distanță în timp de corespondentele lor din limba veche, atât cu sensurile acestora, cât și cu altele, explicabile prin nivelul cultural-științific al epocii moderne. Pentru a diferenția între cele două interpretări, este necesară o cercetare amănunțită a cronologiei cuvintelor/variantelor etimologice respective, pentru a se constata continuitatea în timp sau, dimpotrivă, reîmprumutarea acestuia din surse directe diferite. Sensurile moderne adăugate prin calc sunt, cele mai multe, științifice (vezi *activitate, anomalie, antrax, coroană*) sau figurate (*boem, climat, cremă*). Până la găsirea unor criterii care să confirme cea de a doua interpretare, optăm pentru luarea în considerare a calculului lexical de structură semantică, soluție

[12] În aceeași situație se află și împrumuturile *administráție* s. f. „totalitatea instituțiilor care administrează un stat sau a personalului dintr-o instituție care se ocupă cu administrarea acesteia; administrare” 1722 (Doc. agr. I, 304), din germ. germ. *Administration*, lat. neol. *administratio, -onem*, rus. *administracija*, ulterior întărit și de fr. *administration*, engl. *administration* (vezi *consiliu de administrație, administrația prezidențială, administrația Obama* etc.), *dialectică* s. f. 1682 (Dosoftei, V. S. dec., 192r), din lat. neol. *dialectica*, gr. neol. *διαλεκτική* (*τέχνη*), ulterior (în fil.) și germ. *Dialektik*, fr. *dialectique*.

care are ca rezultat îmbogățirea conținuturilor unui cuvânt dat (moștenit sau împrumutat) prin preluarea unuia sau mai multor sensuri după un model extern cu aceeași origine (așadar având cel puțin un sens comun cu corespondentul românesc).

4. Influența engleză actuală

O altă categorie de cuvinte cu etimologie multiplă realizată „la distanță" în timp este reprezentată de împrumuturile culturale pătrunse, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, în principal din franceză, a căror poziție a fost întărită de reîmprumutarea lor, începând cu sfârșitul secolului trecut, deci de aproximativ un secol, cu aceleași sensuri sau cu adăugiri de sens, din limba engleză. În această situație am considerat că sunt, în DELR, s.v., alături de multe altele, următoarele exemple: *adaptatív* adj. (biol., psih.) „care ține de adaptare" 1913 (V. rom. XXXI, 254) (din fr. *adaptatif*, ulterior și engl. *adaptative*)[13], *atrí̦ie* s. f. „(med., tehn.) uzură prin frecare, abraziune, atrofiere; (lingv.) degradarea cunoașterii unei limbi care nu mai este folosită curent de o persoană; (teol.) remușcare pricinuită de teama de pedeapsa veșnică" 1898 (var. *atrițiúne*, Enc. rom. I) (din fr. *attrition*, ulterior și engl. *attrition*)[14]; *bengáli* adj. invar., s. m. invar. „numele unei populații indo-ariene care trăiește în Bangladesh și nord-estul Indiei; limba vorbită de această populație; referitor la această populație, la această limbă sau la regiunea Bengal; nume dat mai multor păsări înrudite cu vrabia, cu penajul colorat în albastru ori cafeniu, originare din India" 1831 (Buznea, P. V. 57), var. *bengalí* (din fr. *bengali*, ulterior și engl. *Bengali*); *cosmopolitán* adj. (rar) „cosmopolit" 1844 (FM, 119) (din fr. *cosmopolitain*, ulterior și engl. *cosmopolitan*); *diáspor*ă s. f. „totalitatea comunităților evreiești dispersate în afara Palestinei; (p. ext.) totalitatea emigranților, comunitate dispersată și aflată în afara granițelor țării de origine" 1900 (forma *diaspora*, acc. nec., Enc. rom. II), var. *diáspora*, (înv.) *diasporá* (din fr. *diaspora*, gr. neol. *διασπορά*, ulterior și engl. *diaspora*, care explică accentuarea actuală); *ejectá* vb. „(tehn., fiz., astron., anat.) a evacua cu putere, a da afară, a trimite în afară cu forță; (despre piloți) a se catapulta din vehicul" 1879 (Telegraful, 14 aug., 372) (din fr. *éjecter*, ulterior și engl. *eject*); *entomologíst* s. m. (rar) „cel care se ocupă cu studiul insectelor, entomolog" c. 1832 (I. Golescu, Cond. I, 149[r]) (din fr. *entomologiste*, ulterior și engl. *entomologist*) etc. Și în aceste cazuri este necesară urmărirea cu atenție a cronologiei sensurilor, pentru a putea vedea o eventuală coexistență sau contiguitate temporală a celor două surse. De această dată, momentul pătrunderii în limbă a cuvintelor citate coincide cu faza de îmbogățire latino-romanică a românei, fără ca acest fapt să elimine posibilitatea împrumutului respectivelor cuvinte și din engleză. Existentă inclusiv în secolul al XIX-lea, dar cu

[13] Vezi contexte de tipul *comportament adaptativ*, *abilitate/capacitate/competență adaptativă*, *interfață adaptativă*, *mecanisme/strategii adaptative* etc., cele mai multe împrumuturi sau adaptări frazeologice din/după franceză.

[14] Vezi și sensurile recente din limbajul militar sau de afaceri, vizibil în contexte de tipul *rată de atriție* (după engl. *attrition rate*), *război de atriție* (după engl. *war of attrition*), *atriție de personal*, *strategie de atriție* (după engl. *attitionstrategies*) etc.

un impact mult mai mic decât ceea ce se întâmplă astăzi, influența engleză este astăzi dominantă la nivel global, iar posibilitatea ca un împrumut din franceză, spre exemplu, aparținând unor domenii de impact ale lumii actuale, să reintre și din engleză este foarte mare. Uneori, proveniența din engleză are și argumente formale (vezi, spre exemplu, accentuările *bengáli* sau *diáspora*).

5. Etimologie multiplă mixtă

5.1. Împrumut reinterpretat ca derivat/compus

O situație particulară este dată de luarea în considerare a etimologiei multiple mixte[15], exemplificată de împrumuturile lexicale integral analizabile intrate în română începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, cele mai multe din limba franceză[16]. Transparența lor formală și semantică a determinat, la un moment dat, în condițiile folosirii lor frecvente, reinterpretarea ca formații interne analogice sau ca adaptări ale unor modele externe. În această situație se află, spre exemplu, *anticipánt* adj. (rar) „care anticipează” 1859 (Bălășescu, D. R.-Fr.) < fr. *anticipant,* ulterior posibil și ← *anticipa*; *baronát* s. n. „statutul de baron; teritoriu controlat de un baron; (fam., deprec.) totalitatea baronilor locali” 1865 (Codru-Drăgușanu, P. T. 40) (din germ. *Baronat,* ulterior și ← *baron*[1]); *bietaját* adj. „alcătuit din două etaje, cu două etaje” 1931 (Mon. of. nr. 62, 16 mart., 3348) (din fr. *biétagé,* ulterior și ← *bi-* + *etajat*); *bogomílic* adj. „care ține de bogomilism” 1879 (Hasdeu, CB II, XLII), var. (rar) *bogumílic* (din fr. *bogomilique,* ulterior și ← *bogomil, bogumil*); *bogomilísm* s. n. „doctrina bogomililor” 1879 (Hasdeu, CB II, 259), var. (rar) *bogumilísm* (din fr. *bogomilisme,* posibil și germ. *Bogomilismus,* ulterior și ← *bogomil, bogumil*); *clubíst* s. m. „membru al unui club; persoană care frecventează localuri de noapte” 1837 (AR) (din fr. *clubiste,* ulterior și ← *club* + *-ist*); *constituționalíst, -ă* adj., s.m., s. f. „adept al constituționalismului; privitor la constituționalism; specialist în dreptul constituțional” 1875 (Alecsandri, T. 29) (din fr. *constitutionaliste,* ulterior și ← *constituțional*); *criticíst, -ă* adj., s.m., s. f. „adept al criticismului; care se referă la criticism; care critică” 1910 (Conv. lit. XLIV 108) (din germ. *Kritizist,* ulterior și ← *criticism,* cu substit. sufixului); *descriptivíst* adj., s. m. „caracterizat prin descriptivism, adept al descriptivismului” 1959 (V. rom. nr. 12, 131) (din fr. *descriptiviste,* engl. *descriptivist*, (în critica literară) posibil și ← *descriptiv[ism]*; *difuzánt* adj. „(despre substanțe) care se difuzează; (despre medii, fenomene fizice) care produce difuziunea undelor” 1907 (V. rom. VI, 209) (din fr. *diffusant,* ulterior posibil și ← *difuza*); *diversificábil* adj. (rar) „care se poate diversifica” 1848 (Negulici, V.) (din fr. *diversifiable,* adaptat analogic sau din *diversifica* + *-bil*, după model francez, interpretat ulterior ca derivat intern din *diversifica*); *epicuríst* adj., s. m. (rar)

[15] Vezi, în primul rând, Theodor Hristea, *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești*, în „Limba română”, XXII, nr. 1, 1973, p. 3–15.

[16] Exemple de împrumuturi integral analizabile sunt atestate încă din secolul al XVIII, cele mai multe din latină și germană.

„epicureu” 1856 (Teulescu, Ces. 16) (din fr. *épicuriste*, ulterior și ← n.pr. *Epicur*); *epopéic* adj. „care ține de epopee; cu caracter de epopee” 1845 (Heliade-Rădulescu, O. I, 475) (din fr. *épopéique*, ulterior și ← *epopee*); *etnicísm* s. n. „tendința de a acorda o importanță exagerată factorului etnic în artă și cultură (mai ales cu referire la curente literare românești de la începutul secolului al XX-lea); (înv., cu referire la Antichitatea târzie) curent care susținea religia și cultura păgână” 1855–1864 (Bărnuțiu, I. F. II, 82) (din fr. *ethnicisme*, germ. *Ethnizismus*, ulterior și ← *etnic*); *etnicitáte* s. f. „ansamblul particularităților etnice, caracter etnic; apartenență a unei persoane la un anumit popor” 1896 (Timp. 28 mart., 2) (din fr. *ethnicité*, ulterior și ← *etnic* sau engl. *ethnicity*); *euroafricán* adj. „care aparține atât Europei, cât și Africii” 1896 (var. *eurafricán*, Voința Națională, 10 nov., 2) (din fr. *euro-africain*, *eurafricain*, ulterior și ← *euro-* + *african*); *euroasiátic* adj. „care aparține atât Europei, cât și Asiei” 1926 (Lupt. 22 aug., 3) (din fr. *euro-asiatique*, ulterior și ← *euro-* + *asiatic*); *exageratór, -oáre* s.m., s.f., adj. (rar) „(persoană) care exagerează” 1840 (Poenaru – Aaron – Hill, V. I, 63), var. (înv.) *esageratór* (din fr. *exagérateur*, ulterior și ← *exagera*); *exercitatór* adj., s. m. (rar) „(persoană) care exercită, pune în act; (înv.) care instruiește în mod practic, prin exerciții” 1846 (Laurian, F. 175) (din lat. neol. *exercitatorius*, ulterior ← *exercita*); *exoticitáte* s. f. (rar) „exotism” 1871 (var. *esoticitáte*, LM; în surse primare, 1888, forma *exoticitáte*, Curierul, 29 mai, 1) (din it. *esoticità*, ulterior și ← *exotic*); *triciclétă* s. f. „vehicul (azi, mai ales pentru copii) cu trei roți, din care două sunt paralele, pus în mișcare prin învârtirea unor pedale” 1927 („Comerțul exerior al României”, 347) (din fr. (înv.) *tricyclette*, ulterior și ← *triciclu*, după *bicicletă*) etc. Pătrunderea acestor exemple în epoca de modernizare latino-romanică a limbii române, prin intermediul dicționarelor de neologisme sau prin intermediul unor oameni de cultură cunoscători de limbi străine și promotori ai îmbogățirii limbii prin împrumuturi le justifică etimologia externă primară, dar transparența lor formală și frecventa folosire, inclusiv cu sensuri analogice, susțin reinterpretarea prin derivare internă sau prin compunere din morfeme anterior atestate în limbă.

5.2. Creație internă/mixtă întărită de un corespondent extern

În mai puține cazuri, există și situația inversă, în care este vorba despre creații interne sau calcuri, formate în limba veche sau în epoca modernă, dar care au intrat ulterior și ca împrumuturi din limbile moderne. Este vorba despre exemple de tipul: *asirián, -ă* s.m., s.f., adj. „populație semitică din nordul Mesopotamiei antice (...); referitor la această populație, la statul și la cultura ei; populație de limbă neoaramaică (din grupa limbilor semitice), care trăiește în Iraq, Iran, Siria și Transcaucazia” 1581 (Coresi, Ev. 155) (din top. *Asiria*, ulterior și fr. *assyrien*); *etnobiologíe* s. f. (rar) „disciplină care studiază raporturile societăților tradiționale cu mediul biologic, cunoștințele și concepțiile acestor societăți referitoare la animale și plante; (înv., în perioada fascistă) studiul biologic al națiunii” 1902 (Telegraful, nr. 76, 1, atestare izolată, probabil creație internă ocazională; ulterior,

1940, Universul, 18 oct., 5; cu sensul modern, 1979, D. etnol.) (din *etno-* + *biologie*, ulterior engl. *ethnobiology*); *electrocár* s. n. „cărucior autopropulsat, acționat electric, folosit pentru transportul de materiale pe distanțe scurte” 1938 (M. enc. agr. II, 405) (din *electro-* + *car*[1], probabil după germ. *Elektrokarre, Elektrokarren*, ulterior și rus. *elektrokar*); *emfatizá* vb. „a sublinia, a scoate în evidență; (lingv.) a marca un cuvânt sau o sintagmă ca importante, prin intonație sau prin topică” 1947 (forma *emfatizáre*, Rampa, 23 nov., 7, totuși, izolat) (din *emfat[ic]*[17] + *-iza*, ulterior întărit și de engl. *emphasize*); *empatétic* adj. (rar) „care trăiește empatie, plin de empatie” 1925 (ca adv., L. Blaga, în Cuvântul, nr. 55, 1) (probabil din *empatie*, după modelul lui *patetic*, ulterior și engl. *empathetic*); *ergativitáte* s. f. „(despre sisteme lingvistice) faptul de a poseda un sistem cazual ergativ-absolutiv; (despre verbe, construcții) faptul de a fi ergativ (de a avea un subiect cu rol tematic de pacient)” 1963 (L. Wald, E. Slave „Lingvistica generală. Culegere de articole”, 237) (din *ergativ* + *-itate*, după rus. *ergativnost´*, ulterior și < engl. *ergativity*); *erozionál* adj. „care ține de eroziune; format prin eroziune” 1911 (Transilvania, nr. 1, 70) (din *eroziune*, atestat sensibil mai devreme, ulterior și engl. *erosional*); *etiopián, -ă* adj., s.m., s. f. „persoană care face parte din populația de bază a Etiopiei sau este originară de acolo; (adj.) care aparține Etiopiei sau locuitorilor ei; (în texte biblice sau de inspirație biblică) locuitor al regiunii aflate la sud de Egipt” c. 1660 (var. *etiopeán*, la pl. *ethiópeani*, Hronograf, II, 15; forma *etiopián*, 1760–1761, scris *ethiopiian*, Biblia III, 383) (din top. *Etiopia*, ulterior și fr. *éthiopien*); *etolián* s.m., adj. (ist., cu referire la Antichitate) „care aparține Etoliei, (locuitor) din Etolia (regiune din Grecia situată la nord de Golful Corint)” 1691–1697 (forma *etoliián*, T. Corbea, D., atestare izolată; ulterior, 1878, AA adm. XI, secțiunea I, 268) (din top. *Etolia*, ulterior și prin fr. *Étolien*); *europeán, -ă* adj., s.m., s. f. „(persoană) din Europa, care face parte dintr-un popor originar din Europa; care aparține Europei sau locuitorilor ei, originar din Europa, caracteristic Europei sau locuitorilor ei; (s.f. pl.) campionat care se desfășoară la nivel european” 1717–1723 (var. *evropeán*, Cantemir, Hr. 94), var. (înv., rar) *europeeán*, (înv.) *evropián* (din top. *Europa*, (înv.) *Evropa*, ulterior întărit și fr. *européen*); *eurasianísm* s. n. „ideologie politică apărută în Rusia la începutul secolului XX (revitalizată după căderea URSS), care susține apartenența Rusiei la un spațiu de civilizație propriu, centrat pe Eurasia, diferit de Occidentul european” 1924 (G nr. 1, 27) (din *eurasian*, după rus. *evrazijstvo*, sau din fr. *eurasianisme* (rar, apărut cam în aceeași perioadă), ulterior engl. *eurasianism*; *eurasianíst* adj., s. m. „adept al eurasianismului” 1924 (var. *euroazianíst*, G nr. 1, 28) (din *eur(o)asian[ism]*, ulterior și engl. *eurasianist*); *excepționalíst* adj. (rar) „care susține caracterul excepțional a ceva (al unui popor, al unui individ, al unei culturi, al aplicabilității unor reguli etc.)” 1947 (Timp. 30 iun., 3) (din *excepțional[ism]* sau *excepțional*, ulterior și engl. *exceptionalist* etc. Prezența în textele vechi a unor cuvinte

[17] Atestat cu un secol mai devreme.

analizabile ca *asirian* (1581), *etiopian* (c. 1660), *etolian* (sec. al XVII-lea, la Corbea) sau *european* (la Cantemir) susține, pe de o parte, în lipsa identificării unor etimoane externe din limbile de cultură vechi, ipoteza unor creații interne analogice, „întărite", la distanță de cel puțin două secole, de împrumutarea lor din limbile moderne. În cazul lui *european*, originea modernă franceză este confirmată și de varianta etimologică *europeean*. Pe de altă parte, formarea internă a unor cuvinte compuse sau calchiate (*etnobiologie, electrocar, eurasianism*), respectiv derivate sau calchiate (*emfatiza, ergativitate*) și împrumutarea lor ulterioară din limbile moderne la distanță de câteva decenii sunt susținute atât de criterii cronologice, cât și semantice. Inclusiv în situațiile de față, este necesară urmărirea cu atenție a cronologiei unor posibile etimoane externe: spre exemplu, există un verb francez *emphatiser*, în circulație la jumătatea secolului al XX-lea, creație internă de la adj. *emphatique*, considerat însă rar în epocă[18], care ar putea fi sursa inițială a verbului *emfatiza*, etimonul englez contribuind, începând cu anii '70, la întărirea atât a cuvântului franțuzesc, cât și a celui românesc[19]. În mod similar, verbul *ecraniza* „a transpune, a adapta pentru cinematografie o operă literară" 1931 (Rampa, nr. 3997, 1) se poate deriva de la *ecran*[20] sau împrumuta din fr. *écraniser* (atestat anterior cu un deceniu), ulterior fiind, foarte posibil, întărit și de rus *ekranizirovat´*, *energizá* vb. „a da energie, a înviora" 1933 (Calendarul, 10 sept., 1) poate fi atât împrumutat din fr. *énergiser*, cât și derivat progresiv de la *energie*, ulterior și din engl. *energize* (vezi, printre altele, construcții sintactice *a-și energiza ziua*, *a-și energiza echipa*, *a-și energiza camera* etc., calcuri după engl. *energize*). *Ergativitate* este un calc după limba rusă (prima atestare este într-o traducere din rusește), dar a cunoscut o revenire spectaculoasă în ultimele decenii prin intermediul terminologiei lingvistice englezești.

6. Analiza corpusului

Întrebările care se pun atunci când ne aflăm în fața situațiilor discutate mai sus sunt următoarele: (1) reprezintă toate acestea unități lexicale unice sau, în funcție de etimoanele imediate, sunt unități diferite? și (2) există criterii clare de diferențiere între împrumutul lexical (formal și semantic) și împrumutul exclusiv semantic? Propunerile de răspunsuri la aceste întrebări vin în sprijinul ideii de etimologie multiplă (realizată simultan sau, de multe ori, succesiv), în variatele ei forme de

[18] Vezi DHLF 1995, s.v. emphase. Vezi și https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/emphatiser.

[19] Cuvântul a fost discutat de Rodica Zafiu în „România literară", nr. 2 din 29.01.2010, la rubrica „Păcatele limbii", p. 16, alături de sinonimul său recent *emfaza*(*re*), considerat derivat imediat din *emfază*, după modelul perechii engleze *emphasis* s. / *emphasize* vb. Rodica Zafiu dă prioritate originii externe, prin comparație cu cea internă: „E posibil ca *a emfatiza* să se fi format în română (...), dar mi se pare mai probabil ca termenul să fie un împrumut cult din franceză (*emphatiser*) sau din italiană (*enfatizzare*)".

[20] Despre posibilitatea unei soluții prin derivare cu sufixul *-iza*, vezi Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 464–465.

manifestare, probată de argumente lingvistice (formale și semantice) și extralingvistice (în primul rând, cronologice, dar și culturale). În trecerea de la cultura română „veche” (dominată de slavonă, greacă și latină), respectiv „premodernă” (în care, alături de acestea, se manifestă, treptat și mai degrabă indirect, franceza, italiana, germana și, mai puțin, rusa) și cea modernă, când latina și limbile romanice devin predominante, echilibrul dintre tradiție și modernitate este probat de un tip particular de continuitate lingvistică: ceea ce era „exclusivist” în textele literare vechi, cunoscut și utilizat de un număr mic de vorbitori, a fost readus în atenția publicului în conformitate cu noul tipar romanic.

Spre exemplu, latinismul *adághiu, adágheu*, folosit de Constantin Cantacuzino și de alți oameni de cultură ai vremii sale sau în perioadele următoare, nu era **neapărat** nici cunoscut și nici frecvent folosit până la momentul pătrunderii sale (și) din franceză, tot așa cum greco-latinul *alaman, aleman* (atestat în Hronograful din a doua jumătate a secolului al XVII-lea), termen istoric, era probabil în aceeași situație până la reîmprumutarea lui din germană și/sau din franceză; la fel, *beril, berillus*, cu atestare izolată la T. Corbea, reintrat în limbă la începutul secolului al XIX-lea, tot prin latină, și întărit prin contribuția corespondentului francez etc. Mai relevante în acest sens sunt împrumuturile culturale slavone, cu circulație redusă sau izolată (vezi *arian, -ă, aristocrație, democrație, elamit, -ă* etc.), continuate și sprijinite de corespondentele din latină și/sau din greacă, reintrate la distanță de cel puțin un secol din limbile moderne. În toate aceste cazuri, vorbim despre etimologie multiplă realizată în diacronie, pe parcursul a câteva secole, plecând de la ipoteza că erau folosite de oameni de cultură cunoscători de limbi străine înrudite genealogic. Cunoașterea a mai multe limbi determină și adăugarea unor sensuri suplimentare, în perioada modernă, după alte modele externe decât cele care au constituit sursa/sursele împrumutului inițial.

Prin discutarea celor câteva categorii de situații în care etimologia multiplă se realizează la distanță, am urmărit să evidențiem un anumit tip de continuitate a limbii noastre literare și, implicit, a culturii pe care o reprezintă aceasta: pe de o parte, rolul foarte important al procesului de modernizare latino-romanică a limbii, de trecere de la influențele orientale greco-slave la cele occidentale, pe de altă parte, capacitatea limbii române de sincronizare cu modelele structurale ale limbilor moderne de cultură și de civilizație și, în sfârșit, de democratizare lingvistică prin integrarea în circuitul global al cunoașterii.

BIBLIOGRAFIE

Celac, Victor și Cristian Moroianu, cap. *Etimologie*, în vol. *Lingvistica românească*, coordonatori: Marius Sala și Nicolae Saramandu, București, Editura Academiei Române, 2018, pp. 291–322.

Chivu, Gh., Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*. București, Editura Științifică, 1992 (DÎLR, s.v.).

Graur, Alexandru, *Etimologia multiplă*, în „Studii și cercetări lingvistice”, I, nr. 1/1950, pp. 22–34 (studiu reluat, cu completări și nuanțări, în 1955: 26–35, 1960: 67–77, 1963: 11–18).
Hasdeu, Bogdan-Petriceicu, *Cuvente den bătrâni. Istoria limbei române* (Partea I: „Principie de linguistică”), 1881, pp. 128–146 (ediție îngrijită și note de G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984, pp. 92–102).
Hristea, Th., *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești*, în „Limba română”, XXII, nr. 1, 1973, pp. 3–15.
Iordan, Iorgu, *Limba română contemporană*, București, 1954.
Moroianu, Cristian, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, București, Editura Universității din București, 2005.
Rey, Alain (sous la direction de),*Dictionnairehistorique de la languefrancoise*, vol. I–II, Le Robert, editia a II-a, 1995 (DHLF 1995).
Rodica Zafiu, *Păcatele limbii*, în „România literară”, nr. 2 din 29.01.2010

Surse electronice

https://delr.lingv.ro/
http://stella.atilf.fr
https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/emphatiser
https://adt.arcanum.com/ro/

A PARTICULAR CASE OF DIACHRONIC ETYMOLOGY

(Abstract)

The article examines situations in which the same words entered Romanian from different sources (external or mixed) at relatively large intervals of time, sometimes exceeding a century. By tracing this reintroduction of certain words into the language, or the strengthening of their position through multiple etymologies, we aim to highlight the continuity of our literary language and, implicitly, of the culture it represents. This continuity has been made possible, on the one hand, through the process of Latin–Romance modernization of the language – namely, the shift from Greek-Slavic oriental influences to Western ones – and, on the other hand, through Romanian’s capacity to synchronize with the structural models of modern languages of culture and civilization.

Cuvinte-cheie: etimologie, etimologie multiplă, istorie lexicală, împrumut, neologism.
Keywords: etymology, multiple etymology, history of words, borrowing, neologism.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
Facultatea de Litere, Universitatea din București
Str. Edgar Quinet, nr. 5–7
cristian.moroianu@litere.unibuc.ro